

Aleksandra Dimitrova

(Bulgaria, Sofia, New Bulgarian University, University Archive)

A Truly Productive Czech-Bulgarian Scientific Collaboration

Abstract: This article is a review of the collective monograph *Mutual Awareness Through Solidarity and Unity* subtitled *Surveying Cultural Relations Between Czechs and Bulgarians up to the Establishment of Czechoslovakia* (Černý, M., T. Gotovska-Henze, † L. Solenkova. *Sounáležitosti a soudržnosti k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2021, 768 s.), which sums up the research results obtained in the course of three interrelated projects that took place under an cooperation agreement between the Czech Academy of Sciences and the Bulgarian Academy of Sciences between 2011 and 2019.

Keywords: literary relationships and contacts between the Czech Republic and Bulgaria, Bulgarian-Czech mutual relations, Bulgarian Czechs

Александра Димитрова

(България, София, Университетски архив – Нов български университет)

Едно наистина плодотворно чешко-българско научно сътрудничество¹

При все че през последните над тридесет години – от 1989 г. насам – по проблематиката на чешко-българските връзки в ново и най-ново време и в двете страни се появила немалко трудове – както строго научни, така и научнопопулярни, в никакъв случай не може да се каже, че всички аспекти на темата са проучени и няма какво ново да бъде добавено или пък, въз основа на новооткрити източници, утвърдени постановки не е възможно да бъдат уточнени, коригирани или оборени. Колективната монография *Sounáležitosti a soudržnosti k vzájemnému pozná(vá)ní* с подзаглавие *Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR* („Чрез съпринадлежност и съпричастност към взаимно (о)познаване. Проучвания в областта на чешко-българските културни отношения до създаването на Чехословакия“) е показателен пример за обратното. Тя представя резултатите от три взаимосвързани чешко-български проекта в рамките на двустранна спогодба между Чешката академия на науките (*Akademie věd České republiky*) и Българската академия на науките, представени съответно от Славянския институт към ЧАН и от Института за исторически изследвания към БАН. Началото на сътрудничеството е маркирано от проекта *Česká slavistika o Bulharech od počátku 19. století do roku 1918 – I. část* („Чешката славистика за българите от началото на XIX в. до 1918 г.“ – I част), осъществен през 2011–2013 г., продължава с втората част на същия проект (2014–2016) и завършва с проекта *Bulharsko-České vztahy v kontextu evropských myšlenek a kulturních proudů v 19.–20. století* („Българо-чешките взаимоотношения в контекста на европейските

¹ Кратък вариант на рецензията (под заглавие „Интересен и впечатляващ резултат от едно чешко-българско научно сътрудничество“) предстои да излезе първо в сп. „Исторически преглед“, кн. 4 за 2024 г.

идеи и културни течения“), изпълнен през 2017–2019 г. Автори на текстовете в книгата са д-р Марцел Черни от Славянския институт към ЧАН, а от страна на Института за исторически изследвания към БАН – проф. д.и.н. Теодоричка Готовска-Хенце и гл. ас. д-р Любомила Соленкова, която, за жалост, вече не е сред нас. В написването на една от главите, съставляващи първия дял, взима участие и изявената чешка българистка, литературовед и преводач от български език Дана (Дануше) Хронкова (1930–2022).

Колективната монография *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní se* състои от увод, три дяла, приложение – чешка карта на България от В. Д. Стоянов (с коментар от М. Черни), списък на илюстративния материал, заключение, сведения за авторите, резюме на чешки, английски и български език и именован показалец. След всеки един от дяловете, включително и след увода, са посочени използваната литература и архивни източници.

В У в о д а, озаглавен *Na permanentní cestě za vzájemným pozná(vá)ním* („Все по пътя към взаимното (о)познаване“), М. Черни запознава читателя със състоянието на изследванията върху чешко-българските и българо-чешките отношения (включително и по проблема за „българските“ чехи), като разглежда по-важните съчинения по темата и различните ѝ аспекти, излезли в Чехия и в България от края на 80-те години на ХХ в. насам²; трудовете от предишния период (1945–1989), разбираемо, са белязани с идеологически печат, а за да се отдаде дължимото при анализа и оценката на двустранните контакти, изключително важно е те да бъдат поставени в по-широката рамка на европейските идейни течения и концепции през ХІХ и ХХ в. и въобще на литературния, културния и обществения живот през епохата, и към тях да се подхожда *sine ira et studio* (с. 10). Това, както и поставената от авторите на монографията цел да бъдат запълнени някои и досега съществуващи празни полета в историята на общуването между двата славянски народа, убедено мога да заявя, че са постигнати успешно. Единствено бих препоръчала, при бъдещо повторно издаване на труда, да бъде включен и обзор на наличната „материална база“ на изследванията по тематиката – т. е. на архивните източници и най-вече на публикуваните такива, тъй като, освен всички други свои приноси, колективната монография съществено обогатява архивната съкровищница на взаимното (о)познаване и тази нейна заслуга би следвало да бъде подходящо изтъкната на фона на досега издирените и въведени в научен оборот архивни свидетелства.

П ъ р в и я т д я л, с автор М а р ц е л Ч е р н и, е онасловен *Tematizace bulharství v uměleckých textech a česká recepce bulharské literatury* („Тематизация на българското в художествените текстове и чешката рецепция на българската литература“), включва

² Прегледът, който М. Черни прави, се отличава с пълнота и адекватност. Тук само бих искала да го допълня с две издания, излезли след отпечатването на настоящата монография (Енева/Елева 2022; Колева/Koleva 2023), както и да спомена за проведената на 8 ноември 2023 г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ кръгла маса, онасловена „(Не)познатият чех. Чешкият принос за възродената българска държавност“, доклади от която са поместени и ще бъдат помествани в научното електронно списание в областта на хуманитаристиката за българистични изследвания в периода X–XXI в. „Дзяло“.

Също така ще подчертая, че напълно подкрепям оценката на д-р Черни за труда на доц. Валентина Върбанова с многообещаващото заглавие „Чешки приноси в културно-историческото наследство на България 1878–1940“ (Върбанова/Varbanova 2018): авторката се е опитала да представи една широка панорама на дейността на чешките културни дейци и специалисти в България, но поради компилативния характер на изложението, неумението да се разграничат истински значимите личности от второстепенните, както и поради недостатъчното познаване на терминологията, на историческия и културния контекст, а също и на самия чешки език, на книгата не може да се гледа като на достоверна във фактографско отношение разработка, в нея се срещат множество грешни и безсмислени твърдения, освен това не може да се открие някакъв нейн кой знае какъв самостоятелен и оригинален принос в изследваната проблематика (с. 14). Подобни разсъждения обмених с колежата Л. Соленкова след излизането на съчинението и двете възнамеряхме да ги отразим в една съвместна рецензия, но уви, съдбата беше решила друго.

8 глави и е предимно литературоведски насочен (с. 27–421). В *първата глава* – *Na okraj jednoho česko-bulharského „nedorozumění“* („По повод едно чешко-българско „недо-разумение“, на чешки език), М. Черни се занимава с псевдобългарския сюжет на чешкото либрето към операта *Elisena, kněžna volharská* („Елисена, волхарската княгиня“), чиято премиера се е състояла в Прага през 1827 г. Към това твърде интересно проучване е „прикрепено“ особено ценно документално приложение – откъс от неиздадения труд *Česko-bulharské styky v hudbě* („Чешко-български контакти в областта на музиката“) (1951) от Георги Бакърджиев-Янтарски³ – незаслужено подминаван и даже забравен от българското музиковедие, пък и от представителите на българската бохемистика, специалист музиколог, компетентен познавач на чешко-българските отношения в полето на музиката, преводач и популяризатор на българската литература в Чехия, библиотечен деец, където се изяснява значението и мястото на операта „Елисена, волхарската княгиня“ в развитието на двустранните музикални връзки. Добре би било проучването на Бакърджиев-Янтарски да бъде обнародвано в цялостен вид и да достигне и до българските бохемистични и музиколожки среди. Обект на проучване във *втората глава* – *Fričova romantizující vize bulharského pohanství (Nad libretem k opeře F. Z. Skuherského Vladimír, bohův zvolenec)* („Романтизиращата визия на Й. В. Фрич за българското езичество (За либретото на операта от Ф. З. Скухерски „Владимир, избраникът на боговете“)“, на чешки език), както личи от подзаглавието, е либретото на първата чешка опера, представена през 1863 г. на сцената на пражкия Временен театър (*Prozatímní divadlo*). То принадлежи на перото на чешкия поет, драматург, публицист, преводач и политик Йозеф Вацлав Фрич (1829–1890), изградено е върху мотиви от българската история от края на IX в.; М. Черни се спира по-подробно и върху интереса на Фрич като цяло към България и българските сюжети. В *третата глава* – „*Nebyl nikterak citlivůstkářem ani básníkem, jehož svět uzavírá se v komnatě...*“ *Počátky českého poznávání osobnosti a díla Petka Račova Slavejkova* („Съвсем не бе нежна душа или поет, чийто свят остава между стените на стаята му...“). Началният етап от запознаването на чехите с личността и делото на Петко Рачов Славейков“, на чешки език), акцентът е поставен върху началната рецепция на личността и творчеството на Петко Рачов Славейков в чешка среда. Повествованието в *четвъртата глава* – „*Arhimandrita Onufrij Popovič Xilendarec (Bogdan Popivanov) v světlinata na prepiškata mu (За една забравена редакция от чешкия монах Сава Хиландарец)*“ (на български език), е съсредоточено върху моменти от живота и дейността на българския възрожденец от с. Енина (Казанлъшко) Онуфрий Попович Хиландарец (1796/1797–1871), засяга и личността на неговия чешки биограф атонския монах Сава Хиландарец (1837–1912), осветлява някои страни от историята на Атон и частност на манастира Хиландар през XIX в., също и българо-сръбските културни връзки през това столетие – все теми, обширно застъпени в досегашни изследвания на д-р Черни (Černý 2000, 2001, 2005a, 2005b, 2011; Черни/Černý 2012a, 2012b), които тук намират своето обобщение. То е изведено през призмата на кореспонденцията на Онуфрий Попович (предоставена през 1911 г. на Сръбската кралска академия от Сава Хиландарец), част от която е публикувана тук. На заниманията на бележития български литературен историк и критик проф. Боян Пенев (1882–1927) с чешката култура и литература и на връзките му с негови чешки колеги слависти, сред които Арне Новак (1880–1939),

³ Посочената от М. Черни година на смъртта на Г. Бакърджиев-Янтарски както тук, в настоящата монография (с. 35), така и в предишни негови изследвания (Черни/Černý 2018) – 1976, може да бъде поставена под съмнение от едно писмо на Бакърджиев до Теодора Богданова, дъщеря на шуменския музикален деец, композитор, диригент и изследовател на т. нар. българският распев Димитър Тюлев, с благодарности за предоставени сведения за баща ѝ, датиращо от 26 февруари 1980 г. (Държавен архив – Шумен, ф. 559К, оп. 2, а. е. 42).

Матия Мурко (1861–1952, родом словенец), Франтишек Рут Тихи (1886–1968), Антонин Фринта (1884–1975) и Адолф Черни (1864–1952)⁴, е посветена *п е т а т а г л а в а* – *Bojan Penev a jeho kontakty s ěechami a řeskou kulturou (ve spolupráci s Danuší Hronkovou)* („Боян Пенев и контактите му с Чехия и с чешката култура“, в съавторство с Дана Хронкова) – на чешки език. В *ш е с т а т а г л а в а* „Кирил Христов – певец неудовлетворен, но неизпадащ в отчаяние... Към въпроса за ранната рецепция на творчеството му в Чехия (до 1918 г.)“ (на български език) М. Черни се фокусира върху първите съприкосновения на чешката публика с българския поет и върху отзивите за творчеството му, излезли в чешки литературни и специализирани славистични издания, също така подлага на анализ конкретни преводи на негови произведения на чешки език. Стига до следния извод:

Необходимо е обаче всички достъпни архиви да бъдат проучени по-детайлно – и преди всичко – да бъде събрана на едно място цялата запазена кореспонденция, внасяща допълнителна яснота по разгледаните дотук въпроси, за да може към тях да бъде приложен много по-комплексен подход. В идеалния случай, разбира се, резултатите от подобно дългогодишно изследване биха могли да бъдат популяризиращи в научна монография, каквато личността на К. Христов и почти десетгодишната му активна дейност в междувоенна Чехословакия несъмнено заслужават (с. 308).

Разсъждения върху творчеството на П. К. Яворов в интерпретацията на чешкия публицист и преводач Франтишек Рут Тихи (Зденек Броман) съдържа *с е д м а т а г л а в а*, озаглавена *František Rut Tichý (Zdeněk Broman) – první překladatel a propagátor Javorovova díla v ěechách* („Франтишек Рут Тихи (Зденек Броман) – първият преводач и пропагандатор на творчеството на П. К. Яворов в Чехия“) – на чешки език. Според М. Черни няма да е пресилена следната характеристика на Франтишек Рут Тихи:

[И]зключително деен пропагандатор на българския модернизъм в чешка среда в началото на ХХ в., както и негов най-голям познавач и поклонник. И въпреки че не всичко успява да осъществи според представите си и смогва да изпълни само част от първоначалните си широкомащабни планове, той остава един от забележителните, макар и недооценени представители на чешката българистика, чийто принос може би ще бъде очертан, новооткрит и справедливо оценен от съвременната славянска и българска филология на ХХI в. (с. 327).

В документалното приложение към главата за първи път се публикуват архивни материали, разкриващи начина, по който чехите възприемат Яворов като поет (писма на „българския“ чех Владислав Шак и чешкия славист Адолф Черни до Франтишек Тихи, съхранявани в архивния му фонд в Литературния архив на Музея на националната книжнина в Прага) и като активен участник в освободителното движение на българите в Македония (писмо на Лора Каравелова-Яворова до Фр. Тихи, запазено в същия архивен фонд). *П о с л е д н а т а г л а в а* – *Athonské období Vladimíra Síse. Neznámé archivní materiály k životu a dílu perzekvovaného řeského bulharisty* („Атонският период на Владимир Сис. Непознати досега архивни материали за живота и делото на чешкия българист“), на чешки език, по своеобразен начин кореспондира с четвъртата: отново става дума за Атон и по-специално за Хилендар, и за чешкия монах Сава Хилендарец, но този път във връзка с важен период от жизнения и творческия път на големия чешки „българолюб“ Владимир Сис (1889–1958), разположен между годините 1909–1912. Освен на

⁴ В приложение е публикувана избрана част от кореспонденцията на проф. Б. Пенев със споменатите чешки учени и литературни дейци, съхранявана в личния му архивен фонд (Научен архив на Българската академия на науките (НА БАН), ф. 37К) и във фонда на Франтишек Рут Тихи в Литературния архив на Музея на националната книжнина в Прага (Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze).

контактите между двамата чехи (в документалното приложение за първи път се обнародват 7 писма на Сис до Сава Хиландарец от 1909–1911 г., съхранявани в личния архивен фонд на С. Хиландарец в архива на Хиландарския манастир) значително място е отделено на еволюцията на Сис от сърбофил към българофил, също и на неговите възгледи по македонския въпрос, чиято проекция може да се открие в публицистиката и белетристиката му. М. Черни въвежда в научно обращение още един ценен документ, свързан със съдбата на „гражданина Сис“. През 1949 г. талантливият журналист и писател е арестуван по обвинение в държавна измяна и шпионаж, а в началото на следващата година на изфабрикуван съдебен процес е осъден на 25 години затвор. На 26 април 1950 г. съпругата му Мария Сисова (род. Мария-Магдалена Евстатиева Стефанова) отправя към тогавашния чехословашки министър на просветата Зденек Нейедли призив за съдействие молбата ѝ за помилване на В. Сис да бъде удовлетворена – текстът на това емоционално и затрогващо писмо, което впрочем би било полезно да се преведе на български език, е публикуван като втора част на документалното приложение.

В т о р и я т д ѝ л (с. 423–548), с автор Т е о д о р и ч к а Г о т о в с к а - Х е н ц е, озаглавен „Чешко-българското сътрудничество в областта на образованието и политиката“, се състои от две части: „Модернизацията на българското образование в контекста на славистичния обмен (до 1878 г.)“ и „Младочехите и неофициалната дипломатическа мисия на Владимир Сис по време на Първата световна война“. Целта на *п ъ р в о т о* *и з с л е д в а н е*, както заявява проф. Готовска-Хенце, „е да представи по-систематизирано българската стратегия за образование на българи в чужбина (конкретно в чешките земи), пребиваването и обучението на нашите ученици в Прага в контекста на славистичния обмен и ролята на българо-чешката взаимност за просветния напредък на българите през Възраждането“ (с. 425) – познавайки дългогодишните издирвания на авторката в тази област (Готовска-Хенце/Gotovska-Henze 2006; 2009; 2013a; 2013b; 2014; 2017; 2018), с убеденост мога да потвърдя, че е постигната. Изложението започва с очертаване на еволюцията към модерната училищна система при чехи и при българи, в което, естествено, се изтъква значението на просвещенската дейност на Васил Априлов, като е направен опит тя да бъде разположена в контекста на чешко-руско-българските културни контакти:

В редовната книжовна размяна, установена след 1835 г. между чешките и руските учени, скоро се включват и одеските българи. Априлов взема присърце задачата да информира за новобългарската култура чешките патриотични учени, групирани около Н а р о д н и я м у з е й [подч. а., Т. Г.-Х.] (с. 434).

Значително внимание Т. Готовска-Хенце отделя на революционното движение в чешките земи през втората половина на 40-те години на XIX в., на организацията и провеждането на Славянския конгрес в Прага през юни 1848 г.⁵ и на дебюта на новото патриотично и славянофилско чешко поколение, както и на отражението на тези събития върху развитието на българо-чешката взаимност. Приносна като исторически анализ и богато подкрепена с архивни източници е следващата част от изложението, в която дейността на първите българи в Прага (пристигнали там в края на 40-те – началото и средата на 50-те години на XIX в.) – Николай Катранов, Иван Денкоглу, Константин Петкович, Теодосий [не Тодор, както е посочено от авторката – с. 463] Икономов, Константин Павлов, Иван Шопов, известен и като родоначалник на българската библиография, Нешо

⁵ В документалното приложение към изследването е представен откъс от речта на Павел Йозеф Шафарик, председателстващ чешко-словашката секция на Славянския конгрес (на чешки език), произнесена на пленарното заседание на конгреса на 2 юни 1848 г.

Стоянов (бъдещият Натанаил Охридски и Пловдивски), Сава Филаретов, е поставена в контекста на славистичните връзки. Тук са важни следните констатации и изводи:

Първата, обща за всички първи млади българи в Прага черта е, че всички те са национално осъзнати и проявяват афинитет към родната и славянската литература [подч. а., Т. Г.-Х.]. (...) За всички млади българи именитият учен [Павел Йозеф Шафарик (1795–1861), б. м., А. Д.] е безспорният авторитет и главен източник на славистично познание. При него, като при древен мъдрец, за съвети отиват всички младежи. (...) Специално място в тези първи българо-чешки срещи на различните поколения заема и В. Ханка. (...) всички те заедно служат на полето на народността, като в повечето случаи стават учители, които възпитават национален духовното поколение [подч. а., Т. Г.-Х.]. А точно това е първоначалният и главен замисъл на В. Априлов“ (с. 473–475).

В края на 50-те години на XIX в. в Прага идва група млади българи, завършили класното училище в Шумен – Васил Д. Стоянов, Злати и Рачко Рачеви, Андрей Василев Зехиров (Панов), Герчо Балкански, Стоян Петров и Величко Д. Марков, изпратени на учение там от учителя си – чешкия революционер Йозеф Майзнер (1828–1893), подробности за чиято „българска“ съдба научаваме от разказа на Т. Готовска-Хенце за чешката революционна диаспора след 1848 г. и българите (с. 452–454) и за първото включване на чешки дейци в българското просветно-национално движение (с. 480–482). Специален акцент в изложението представлява десетилетното пребиваване на Васил Д. Стоянов (1839–1910) в чешката столица; след очертаването на неговите разностранни заслуги за развитието на българо-чешките културно-просветни връзки авторката заключава, че главната е „създаването на първия българо-чешки кръг с литературно-патриотична насоченост и ориентиран към популяризиране на славянската взаимност, в която участват и българи“ [подч. а., Т. Г.-Х.] (с. 496). Става дума за тайното дружество „Побратим“, основано на 19 януари 1863 г. в Прага, чиито цели Т. Готовска-Хенце много точно и вярно определя:

По това време вече българските и чешките членове на тази младежка организация осъзнават особеностите на възрожденските процеси при двата народа. За българите това преди всичко означава закъсняло развитие и недостиг на възрожденски кадри, формирани по линия на модерното образование. В този случай славянската взаимност се опитва да поеме задачата на „координиращ център“ на новите елити, като планира „преливане“ от по-проспериращите чешки земи към по-изостаналите и нуждаещи се провинции на Османската империя, като в същото време се увеличава и броят на учениците, изпратени на обучение в чешките земи (с. 524).

В образователния обмен – както в „рекрутирането“ на чешки учители за българските училища, така и в обратната му страна – „Чешко учение – наше спасение“, твърде важна роля изиграва видният възрожденски обществен, културен и просветен деец Христо Г. Данов (1828–1911) – „книжарят, когото наричаха министър“ (по възможно най-сполучливата характеристика за него, дадена от проф. Ангел Димитров).

Другото изследване, включено в този дял, е онасловено „Младочехите и неофициалната дипломатическа мисия на Владимир Сис по време на Първата световна война“. Своеобразно продължение на проучването върху живота и делото на Сис, започнато от М. Черни, в него се разглежда дейността на пламенния българолюб в София по време на Първата световна война: натоварен е от името на Карел Крамарж (1860–1937), един от водачите на Младочешката партия, по-късно първи министър-председател на Чехословашката република, да сондира възгледите на представителите на Съглашението в българската столица относно следвоенното бъдеще на чехите. Същевременно Сис се

включва в подготовката на меморандум, съдържащ чешките национални искания (изработен е в Прага в началото на 1915 г.), за който някои български автори считат, че е послужил като един от основните документи, издигнати за обсъждане от чехословашката делегация на Парижката мирна конференция през 1919 г., – извод, ясно и аргументирано опроверган от Т. Готовска-Хенце чрез прецизен анализ на работата на чехословашките представители във френската столица, но

Това обстоятелство, разбира се, съвсем не омаловажава ролята на Вл. Сис като неофициален дипломат на бъдеща Чехословакия в началния период на войната. Той се проявява като теоретик, стратег, и не на последно място, като смел медиа-тор при представянето на чехословашките искания пред съглашенските правителства [подч. а., Т. Г.-Х.].

И останалите му акции – предаването на шпионски материали, организирането на защитната акция в подкрепа на неослависткия лидер [К. Крамарж – б. м., А. Д.] – също се оказват успешни. Като се имат предвид широките му връзки в различни български среди, при друго стечение на обстоятелствата той вероятно щеше да е и най-подходящият първи дипломатически представител на младата република в София (с. 540).

Третият дял, подготвен от Любомила Соленкова, е озаглавен „Българският освободителски патос през очите на чехите“ (с. 549–682). В него са разработени следните проблеми: „Ян Хус на страниците на българския възрожденски печат“, „Богдана (Йозефа) Ираскова-Хитева (1844–1929), Априлското въстание и чешкият вестник „Покрок“, „Марин Дринов и Адолф Патера през призмата на тяхната кореспонденция“, „Българският въпрос в чешката политическа сатира през 1876–1878 година („Хумористицке листи“ и Ян Неруда)“ и „Вацлав Добруски – един живот, посветен на българите“. *Първата разработка* е инспирирана от няколко напълно оправдани и основателни мотива:

Първо, тя [тази конкретна тема – б. м., А. Д.] е слабо застъпена в досегашните изследвания. Второ, неговото дело и идеи [на Ян Хус, б. м., А. Д.] са използвани за мотивировка в българската църковна и политическа борба. Трето, но не на последно място, преди няколко години се навършиха 600 години от изгарянето на чешкия хуманист и реформатор на клада по време на събора в Констанц (с. 551).

След внимателен и подробен анализ на публикации в българския периодичен анализ от 60-те и 70-те години на XIX в. (с автори Васил Д. Стоянов, Марин Дринов, Христо Стоянов, Иван Найденов, Тодор Икономов, Петко Р. Славейков, Любен Каравелов и др.) Л. Соленкова разграничава две групи: статии, отразяващи отбелязването на паметта на Ян Хус на 6 юли 1868 г. в Прага и тържествата по случай 500 години от рождението му, проведени в Прага и в родното му място Хусинец; текстове, в които се очертават животът и реформаторското учение на Хус или пък се търси връзка между хусизма и богомилството. Следват логичните изводи в солидно аргументираното заключение:

...въз основа на всичко, представено тук, се доказва съществуването на силен интерес към Ян Хус и неговото учение сред българската възрожденска интелигенция, намерило ярък израз на страниците на тогавашния периодичен печат. Макар че става дума за един кратък период (края на 60-те и първата половина на 70-те години), това е време, изпълнено с много важни за развитието на българския народ събития. За тях възрожденците ни търсят мотиви и стимули в нашето собствено, но и в общото славянско минало. А както вече се видя, учението на чешкия хуманист и реформатор Ян Хус служи както на борбата ни за българска църква и духовна свобода, така и на борбата ни за национална идентичност и политическа

свобода. И авторите на материали, посветени на него в българския възрожденски периодичен печат, много добре боравят с тази тема, правейки умело своите внушения (с. 559).

„Главно действащо лице“ във *втория текст* на Л. Соленкова е Богдана (Йозефа) Ираскова-Хитева, една от именитите „български“ чехкини, записали завинаги името си в историята на чешко-българските културни и просвети връзки, за която авторката разказва още в колективното издание „Жената като феномен в българо-чешката взаимност (средата на XIX – средата на XX в.)“ (Соленкова/Solenkova 2011). Тук увлекателното повествование за драматичната съдба на Богдана Ираскова-Хитева и представите ни за нейната дейност в полза на България и българите са обогатени от нейно писмо за събитията в Калофер по време на Априлското въстание, публикувано в чешкия вестник „Покрок“ (бр. 260, 19 септември 1876)⁶, и от спомените за преживяванията ѝ по време на Руско-турската война 1877–1878 г., обнародвани от Мария Сисова-Стефанова (съпругата на Владимир Сис) в специалното приложение на в. „Народни листи“ от 8 март 1930 г., бр. 66, посветено на България. За ценността на сведенията, които Хитева предоставя на чешката публика, можем да съдим от редакторската бележка към писмото ѝ, отпечатано под заглавието „От България“:

От добър приятел на нашия вестник получихме лично писмо, изпратено от Калофер в България, което дълго се е лутало по пътищата и съдържа по-стари известия – от месеците юни и юли, но което все пак представлява доста интересно описание на вечния страх, обхванал за дълго време цялото християнско население. Авторката на писмото е чехкиня по рождение, живееща в Калофер, следователно е жена, която с цялата си емоция успява цветисто да пресъздаде страшните дни на турското бесуване, в които тя дори не е била сигурна дали турците няма да убият децата и съпруга ѝ, както и нея самата (с. 561).

Третата глава в този дял е документална публикация – поместена е кореспонденцията между проф. Марин Дринов (1838–1906) и чешкия славист Адолф Патера (1836–1912), съхранявана в НБКМ – БИА (ф. 111 – Марин Дринов) и в Литературния архив към Музея на националната книжнина в Прага (LA PNP, Praha, rozústalost A. Patery, sign. 27 g 31), и както напълно обосновано обобщава Л. Соленкова:

Една малко запазена кореспонденция, но с голямо значение. Тя е важен извор за биографията на М. Дринов и А. Патера, но и за началния етап от развитието на българската историческа наука, както и за българо-чешките културни и научни връзки през втората половина на XIX в. (с. 595).

На четвъртото място в своите бохемистични издирвания, резултатът от които намира място в настоящата монография, Л. Соленкова поставя въпроса „дали карикатурите и фейлетоните могат да се използват като исторически извор или на тях трябва да се гледа само като на забавната страна на даден исторически момент“ (с. 622) и търси отговора му върху материал от чешкото политико-сатирично списание *Humoristické listy* („Хумористицке листи“) и във фейлетоните на големия чешки поет и публицист Ян Неруда (1834–1891), публикувани във в. „Народни листи“. След задълбочен разбор на темите и героите, присъстващи в карикатурите, поместени в „Хумористицке листи“⁷, и в творбите на Неруда – всичките обединени около историята на Източната

⁶ Писмото е представено в оригинал и в превод на български език, осъществен от авторката.

⁷ Безспорен принос към това изследване са старателно издирените и приложени илюстрации, след които като особено интересни бих открила карикатурите „Трудности“ (с. 634), „В Берлин“ (с. 636), „Про-

криза от 1875–1878, и по-конкретно свързани с българския национален въпрос, Л. Соленкова стига до следното основателно заключение:

...категорично може да се каже, че народът от Бохемия подкрепя своите южнославянски братя в борбата им за свобода и независимост и че той донякъде дори се идентифицира с тях. Направеното проучване също така потвърди факта, че хуморът и сатирата (и в частност карикатурата) трябва да бъдат включвани в историческите изследвания като извори за епохата, защото чрез тях се допълва знанието, от една страна, за това какъв отзвук получават преломните събития в съдбата на един народ, а от друга – и за народопсихологията на народите, които интерпретират тези събития (с. 658).

Последният етюд в този дял е посветен на живота и дейността на един от многозаслужилите „български“ чехи – Вацлав Добруски (1858–1916). Л. Соленкова, като подчертава, че се опира върху досегашните изследвания за него като археолог, директор на Народния музей в София, а също и учител в мъжката и девическата гимназия в Пловдив, публикувани от български и чешки специалисти, заявява, че целта ѝ е да направи

едно кратко обобщение на всички онези моменти от живота на В. Добруски, освен археологията и нумизматиката, които са допринесли за развитието, опазването и популяризирането на културата и историята на българския народ. Така неговият образ ще бъде видян в целостта, която заслужава (с. 660).

Така тя представя Добруски като учител, археолог, нумизмат и епиграф, спира се върху малко известния факт за участието му в изработването на идейния проект на герба на София, хвърля светлина и върху изявите му на преводаческото поприще (на чешки претворява съчинения от Любен Каравелов, Иван Вазов, Елин Пелин и др., а на български прави превод на „Мъртвият град“ от Ян Неруда), най-накрая, но не по степен на важност, дава оценка на твърде значимия му принос за популяризирането на България и българите сред чешка публика – Добруски е автор на редица пътеписи, етнографски проучвания и репортажи за политическата, културната и икономическата обстановка в страната ни.

Колективната монография завършва с обширен коментар към приложената към изданието чешка карта на България и Балканите, съставена от В. Д. Стоянов през 1863 г., носеща заглавието *Evropské Turecko, Černá Hora, Řecko a Jónské ostrovy* – „Европейска Турция, Черна гора, Гърция и Йонийските острови“, идеята за чиято модерна репродукция (впрочем отлично полиграфско изпълнение, по екземпляр от Националната библиотека на Чешката република) дошла от Л. Соленкова, която била и най-подходящият член на научния екип, който да разгледа картата в културно-исторически контекст, а също и от гледна точка на мястото ѝ в чешко-българските отношения. След преждевременната кончина на колежата тази задача е поета от М. Черни, който я осъществява успешно, като също така представя и кратък, но стойностен преглед на географско-картографските изучавания на Балканите и в частност на българските земи – процес, който се интензифицира в началото на XIX в. във връзка с Наполеоновите войни, отделя място и на развитието на българската възрожденска картография. Само ще отбележа факта, че през 2022 г. (година след публикуването на рецензираната тук монография) излиза книгата на специалиста по историческа география и картография д-р Драгомир Йорданов „Васил Д. Стоянов като картограф, демограф и политик“ (Йорданов/Yordanov 2022), в която първата глава е посветена на същата тази карта („Географската карта на Васил Д. Стоянов на

летно хоро на европейските момци (1876)“ (с. 637), „Консилиум“ (с. 638), „Полагане на грижи за безбожния, невчесания и немития (1877)“, както и алегоричната карта „Европа в забавно разположение на духовете през 1877 г.“.

Европейска Турция от 1863 г.“, с. 13–41)⁸ и също е приложена цветна репродукция на картата (по екземпляр, съхраняван в НБКМ); явно авторът не е запознат с колективния чешко-български труд *Sounáležitosti a soudržnosti k vzájemnému poznání*, тъй като никъде той не е нито упоменат, нито цитиран.

Убедено мога да заявя, че представяната тук колективна монография е действително ценен принос в историографията на чешко-българските връзки и в общокултурен план – за разширяването на взаимните представи за другия народ. От една страна – със задълбочеността на проведените проучвания, част от които здраво стъпили върху основата на доказани отпреди изследвания, но в значителна степен обогатили и доразвили ги, достигнали също и до нови солидно аргументирани заключения. Засегнати, разгледани и щателно анализирани са теми, досега не намерили място в специализираната литература по проблематиката и на двете страни и запълващи пространни „бели места“ – и всичко това върху малко или въобще неизвестни архивни материали, което придава още по-голяма стойност на книгата. Въпреки разнообразните „сюжети“, върху които са се посветили тримата автори, се чувства свързаност на включените текстове, а не механично сглобяване, какъвто риск по принцип съществува при такъв вид съвместни проекти. Прецизно подбраният и изключително богат илюстративен материал е още едно забележително достойнство на изданието. Полиграфическото оформление също е един голям плюс. Коректно е изготвен и научно-справочният апарат.

Наред с всичко казано дотук трябва да се посочат и някои срещаци се дребни грешки. Така например фамилията на автора на „Помни войната“ е изписана като Драганов вместо Дрангов (полковник Борис Дрангов (1872–1917)) – с. 303, 413. Заглавието на съчинението на Румяна Радкова е неправилно посочено: вместо коректното „За знания в „чужбина“ – „За образование в чужбина“ (с. 544). Има и други малки (неточни дати, названия на институции, погрешно предаване на собствени имена на български език и под.) и най-често технически пропуски. Но посочените забележки по никакъв начин не накърняват достойнствата на книгата, а целят изправянето и избягването за в бъдеще на подобни несъответствия.

Препоръчвам монографията на всички интересувачи се от развитието на чешко-българските и българо-чешките взаимоотношения през Възраждането и до края на Първата световна война – литератори, фолклористи, езиковеди, историци, етнологисти, както и на по-широк кръг публика, като смятам, че за по-успешното ѝ популяризиране в българска среда ще е уместно текстовете на чешки език да бъдат преведени на български.

ЛИТЕРАТУРА

- Върбанова 2018: *Върбанова, В.* Чешки приноси в културно-историческото наследство на България 1878–1940. София: Парадигма (Varbanova 2018: *Varbanova, V.* Cheshki prinosi v kulturno-istoricheskoto nasledstvo na Balgaria 1878–1940. Sofia: Paradigma).
- Готовска-Хенце 2006: *Готовска-Хенце, Т.* Българо-чешките връзки през XIX в.: трансфер и/или общност? – В: Стоилова, Т. и др. (съст.). Проблемът Изток – Запад. България и Балканите. София: Асоциация Клио-96, 122–139 (Gotovska-Henze 2006: *Gotovska-Henze, T.* Balgaro-cheshkite vrazki prez XIX v.: transfer i/ili obshtnost? – In: Stoilova, T. et al. (sast.). Problemat Iztok – Zapad. Bulgaria i Balkanite. Sofia: Asotsiatsiya Klio-96, 122–139).

⁸ „Досега за картата на Васил Д. Стоянов липсва подробно изследване, поради което целта на настоящата глава е да запълни съществуващата празнина. В нея първо е изяснена историята на картата, а след това се разгледани нейните характерни особености“ (Йорданов/Yordanov 2022: 13).

- Готовска-Хенце 2009: *Готовска-Хенце, Т.* Българо-чешката взаимност: генератор за формирането на новите славянски елити. – В: Чехи в България. Ролята на чешкото присъствие в българското национално възраждане. София: Валентин Траянов, 41–58 (Gotovska-Henze 2009: *Gotovska-Henze, T.* Balgaro-cheshkata vzaimnost: generator za formiraneto na novite slavyanski eliti. – In: Chehi v Bulgaria. Rolyata na cheshkoto prisastvie v balgarskoto natsionalno vazrazhdane. Sofia: Valentin Trayanov, 41–58).
- Готовска-Хенце 2013а: *Готовска-Хенце, Т.* Чешки приноси в българското Възраждане. Революцията от 1848 в чешките земи. – Исторически преглед, 69, № 1–2, 20–60 (Gotovska-Henze 2013a: *Gotovska-Henze, T.* 2013a. Czech Contributions to the Bulgarian National Revival. The Revolution of 1848 in the Czech Land. – Istoricheski preglad/Historical review, 69, № 1–2, 20–60).
- Готовска-Хенце 2013б: *Готовска-Хенце, Т.* Възрожденски просветни стратегии (по примера на шуменското образование). – В: Попнеделев, Т., съст. Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г. Кн. 21. Секция История и археология, подсекция Българите и българските земи XV–XIX в. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 265–287 (Gotovska-Henze 2013b: *Gotovska-Henze, T.* Vazrozhdenski prosvetni strategii (po primera na shumenskoto obrazovanie). – In: Popnedelelev, T., sast. Treti mezhduнароден kongres po balgaristika, 23–26 may 2013 g. Kn. 21. Sektsiya Istoriya i arheologiya, podsektsiya Balgarskite zemi i balgarite XV–XIX v. Sofia: UI “Sv. Kl. Ohridski”, 265–287).
- Готовска-Хенце 2014: *Готовска-Хенце, Т.* Йозеф Майзнер – чешки революционер, български просветител. – История, 23, № 2, 140–155 (Gotovska-Henze 2014: *Gotovska-Henze, T.* Josef Meisner – cheshki revolyutsioner, balgarski prosvetitel. – Istoriya/History, 23, № 2, 140–155).
- Готовска-Хенце 2017: *Готовска-Хенце, Т.* Щрихи към пловдивската възрожденска просвета (по материали от кореспонденцията на Хр. Г. Данов и М. Дринов). – В: Стоянова, Р., В. Танкова, С. Шивачев (ред.). Пловдив през втората половина на XIX и XX в. Общество, личности, местна власт (= Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив, кн. 11). Пловдив: Регионален исторически музей – Пловдив, 59–73 (Gotovska-Henze 2017: *Gotovska-Henze, T.* Outlines of Plovdiv revival enlightenment. – In: Stoyanova, R., V. Tankova, St. Shivachev (eds.). Plovdiv in the second half of XIX and XX century. Society, personalities and local authorities (= Yearbook of Regional History Museum – Plovdiv, book 11). Plovdiv: Regional History Museum – Plovdiv, 59–73).
- Готовска-Хенце 2018: *Готовска-Хенце, Т.* Кирилският код. Славистиката и преоткриването на българите (до 1848 г.). София: Парадигма. ISBN (Gotovska-Henze 2018: *Gotovska-Henze, T.* Kirilskiyat kod. Slavistikata i preotkrivaneto na balgarite (do 1848 g.). Sofia: Paradigma. ISBN).
- Енева 2022: *Енева, Н.* Чувство за историчност. Сборник, посветен на Карел и Хермин Шкорпил – пазители на историческата памет. Варна: Издателство „Онгал“ (Eneva 2022: *Eneva, N.* Chuvstvo za istorichnost. Sbornik, posveten na Karel i Hermin Shkorpil – paziteli na istoricheskata pamet. Varna: Izdatelstvo Ongal).
- Йорданов 2022: *Йорданов, Д.* Васил Д. Стоянов като картограф, демограф и политик. Велико Търново: ИТИ (Yordanov 2022: *Yordanov, D.* Vasil D. Stoyanov kato kartograf, demograf i politik. Veliko Tarnovo: ITI).
- Колева 2023: *Колева, Д.* Евреи, чехи и руснаци в Разград от края на XIX до средата на XX век. Велико Търново: Фабер (Koleva 2023: *Koleva, D.* Evrei, chehi i rusnatsi v Razgrad ot kraya na XIX do sredata na XX vek. Veliko Tarnovo: Faber).

- Соленкова 2011: *Соленкова, Л. Богдана Ираскова-Хитева*. – В: Соленкова, Л. (съст.). Жената като феномен в българо-чешката взаимност (средата на XIX – средата на XX в.). [= Приложение към списание „Българи“, бр. 5–6, 2011]. София – Прага, 24–29 (Solenkova 2011: *Solenkova, L. Bogdana Iraskova-Hiteva*. – In: Solenkova, L. (sast.). Zhenata kato fenomen v balgaro-cheshkata vzaimnost (sredata na XIX – sredata na XX v.). [= Prilozhenie kum spisanie „Balgari“, br. 5–6, 2011]. Sofia – Praga, 24–29).
- Черни 2012a: *Черни, М.* Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец (Богдан Попиванов) в светлината на преписката му (За една забравена редакция от чешкия монах Сава Хилендарец). – Исторически преглед, 68, № 3–4, 132–164 (Černý 2012a: *Černý, M.* Archimandrite Onufrij Popovič of Hilandar (Bogdan Popivanov) in the Light of his Correspondence (on the Forgotten Edition Prepared by the Czech Monk Sava of Hilandar). – Istoricheski pregled/Historical revue, 68, № 3–4, 132–164).
- Černý 2000: *Černý, M.* Recepce literárního díla českého mnicha na Chilandaru otce Sávy a nový zájem o jeho osobnost v Srbsku. – Slavia, 69, № 3, 289–311.
- Černý 2001: *Černý, M.* Athos českýma očima v moderní době. In: Litteraria humanitas X. [Slavistika a balkanistika. Ivan Dorovský]. Brno: Masarykova univerzita, 19–47.
- Černý 2005a: *Černý, M.* K vydávání archivní pozůstalosti Sávy Chilandarece. (Několik roznámek ke knize: Сава Хилендарац, Типикарница светог Саве у Кареји. Приредило Т. Јовановић, предговор Б. Радовановић, са немачког превела Ј. Вељановски, Serbian Literary Company, Toronto 2000). – Slavia, 74, № 1, 39–64.
- Černý 2005b [2004]: *Černý, M.* Slavibor Breüer alias Sáva Chilandarec (1837–1912) v dokumentačních materiálech z českých archivů (s bibliografickým soupisem jeho prací a pozůstalostí). – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор/Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklore/Contributions to literature, language, history and folklore, 70, № 1–4, 365–398.
- Černý 2011: *Černý, M.* Archimandrita Onufrij Popovič Chilandarec – Athosan na cestách mezi Bulharskem a Srbskem. – In: Koprivica, V., A. Korda-Petrović (eds.). Od Morave do Morave II. Iz istorije češko-srpskih odnosa. Novi Sad: Matice srbska ve spolupráci s Maticí moravskou Brno, 43–95.
- Černý 2012b: *Černý, M.* Středoevropan Sáva Chilandarec (1837–1912) a mnišská republika Athos. Jubilejní črta ke století od úmrtí českého pravoslavného mnicha. – Parrésia, VI, 321–348.
- Černý 2018: *Černý, M.* Georgi Nikolov Bakardžiev-Jantarski mezi slavistikou a muzikologií (jeho přínos pro studium česko-bulharských kulturních a hudebních vztahů). – Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, т. 56, кн. 1, сб. Б – Филология, 69–88 (Nauchni trudove na PU “Paisii Hilendarski”, tom 56, kn. 1, sb. B – Filologiya, 69–88).